

ИСТОРИЯ

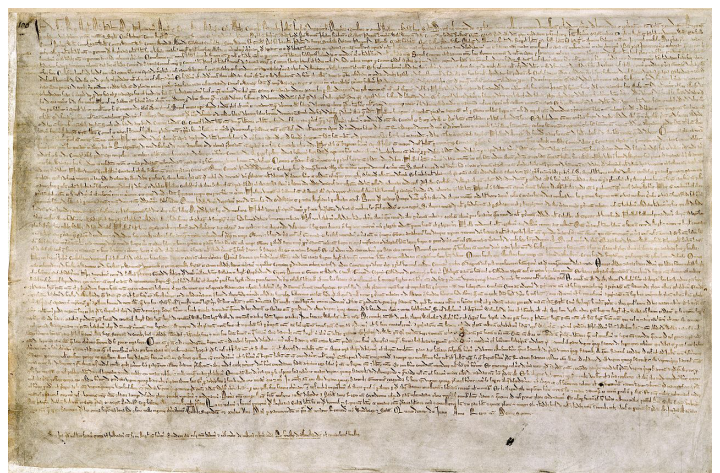
Автор: Манол Глишев

Великата харта и контролът над властта

На 15 юни 1215 г., Рънимийдската морава край брега на Темза, недалеч от Уестминстър и Лондон, става сцена на унижението на един суверен: английският крал Джон е принуден от бароните си да подпечата публично дълга харта, включваща шейсет и три точки и ограничаваща властта му в рамките на писаните закони и известните обичаи. Оттук нататък всеки монарх в Англия ще знае много добре на какво има и на какво няма право – и нещо повече, всички заинтересовани страни ще са наясно кой текст или кое колективно тяло определя възможното и невъзможното за краля. Това е началото на края на средновековния хаос от чисто беззаконие и противоречиви традиции. И може би е началото на превръщането на Англия в нещо повече от феодална монархия – превръщането ѝ в *politeia*, в коронована *res publica*, в *commonwealth*; началото на истинска държава практически според античния смисъл на думата. Смисъл, който се оказва и модерен, доколкото модерното схващане за държавност е моделирано именно от класическите гръцки разбирания за онова, което наричаме обществен договор и легитимно равновесие на групови интереси,

сдържани чрез институции и институции, контролиращи институциите. Оттук започва сложната система на проверки и уравновесяване, характеризираща модерната държавност.

Надзорът над краля е поверен на колегия от двадесет и пет барони, приподписали Хартата заедно с него. Авторът на основния текст, кентърбърийският архиепископ Стивън Лангтън уравновесява схващането, че монархът е източник на законността, със съзнанието, че дори и самият този източник трябва да бъде подвластен на контрол, за да не превърне реда в хаос. Така че текстът включва обещание от страна на самия крал не само да не нарушава така съставеното споразумение, но и да накара всички свои привърженици да го приемат. Законността, която едновременно създава краля, но и произлиза от него, го за-

дължава да започне да прави разлика между себе си като личност с всичките ѝ недостатъци и като възплъщение на кралството. Тук може би започва залезът на персоналния суверенитет в чисто средновековен смисъл и възобновяването на съзнанието, че страната има свой колективен интерес и колективна воля, на които държавният глава е само пръв служител. Едно съвсем класическо съзнание, което вероятно е било поне частично достъпно за начетения архиепископ. При желание за по-смела интерпретация, тук могат да се търсят корените на чисто английското политическо учение за двете тела на краля, изследвано в изискания труд на Канторовиц.

Хартата, отхвърляна и винаги отново приемана от редица крале, изменяна и допълвана, постепенно получава популярното име „Велика харта на свободите“. Тя частично остава в сила и до днес – забележителен пример за приемствеността в английското и британското законодателство. Превръща се в основа на формално неписаната, но реално осезаема английска (и британска) конституционна система и в извор на вдъхновение за редица документи и правни интуиции, типични за англосаксонския свят днес, включително Habeas corpus, Декларация-

та за независимост, Конституцията на Съединените американски щати и допълващия го Закон за правата. Един от по-далечните ефекти или отгласи на дългия процес, започнал с налагането на Хартата над крал Джон, е опитът за осмисляне на човешките права като естествен, природен феномен; не само англосаксонският свят и не само САЩ дължат много на вековното развитие на английската конституционна система и мисъл – въпреки фундаменталното разграничение между англосаксонско и континентално право, Френската революция със своите основополагащи документи също е поне косвено повлияна от случилото се на Рънимийдската морава (през американско рационалистично посредничество, но и през възхищението на Волтер пред британските свободи). През Гражданския кодекс и белгийската Конституция това пък води дори до модерната българска държава и нейната все пак свещена (в секуларен смисъл), макар и двойствено либерална Търновска конституция от 1879, носеща вече станали традиционни идеи за отговорността на държавните органи едни пред други – и най-вече пред целокупното политическо тяло на страната. На пръв поглед това звучи отвлечено, но при малко по-задълбо-

чено изследване можем да схванем, че в далечната 1215 г., когато в Търново все още царува Борил и Калояновата уния е в сила, на далечния британски остров е сложено началото на процес, който по неочаквани начини и след много столетия ще засегне голяма част от света, включително и България. Нека припомним, че и тогава Европа е свързана по своеобразен начин, типичен за епохата – ангажиментите на папа Инокентий III го свързват едновременно с царете Калоян и Борил, както и с крал Джон.

Великата харта на свободите съчетава прост латински език с множество видими германизми и може би някои прикрити келтски реалии, заети от традиционния правен или по-скоро обичаен мир на англосаксонците, англо-скандинавците, французите и жителите на Нормандия. Не е новост, че в периода на завоеванието от 1066 до 1215 г. нормандските и анжуйските крале на Англия успешно събират саксонското и скандинавското обичайно право с най-старата английска административна традиция – проследима през „Книга на Страшния съд“ или Domesday Book (1086) назад към множеството кралски харти, съставяни на латински и староанглийски още от самото начало на VII в. Първа-

та англосаксонска харта датира от 28 април 604 г., когато новопокръстенният Етелберт, крал на Кент, дарява земя за манастир в Рочестър с текст, уточняващ дарението и на латински, и на простонароден староанглийски. Шест столетия по-късно крал Джон и архиепископ Стивън все още следват някои от композиционните характеристики на първите примитивни документи (а и чисто институционално Стивън е приемник на първите архиепископи на Кентърбъри от седми век). Доста сложните, но същевременно ясни концепции на феодалния свят са изразени пестеливо и недвусмислено в текста на Хартата.

В нея е обърнато внимание на почти всички въпроси, засягащи наследяването и задълженията на настойниците при наличието на непълнолетни или другояче недееспособни собственици на поземлено владение. Направено е всичко възможно Короната или друг настойник да не може да оцети собственика, преди той да може да се погрижи за себе си и имота. Взети са предвид различни въпроси, свързани със задълженията и реда на изплащането им. Нищо не е незначително за вниманието на краля, архиепископа и бароните. И във всички разглеждани случаи те наблягат на контрола,

който трябва да бъде упражняван над върховната власт.

Хартата слага началото и на онава тяло, което днес наричаме британски или уестминстърски тип парламент. След като неохотно утвърждава текста, Джон гневно възкликва: „Поставиха над мен двацет и петима крале!“ Действително, системата, която в XIV-XV в. ще функционира чрез рицарите от графствата и пратениците на градовете, за да бъдат одобрявани извънредните данъци за войните на английските монарси във Франция, идва именно от страниците на Великата харта. Самата концепция за парламентарна монархия, за краля-в-парламента и не просто за възможността, а за задължението на монарха да управлява чрез съвет, произлиза именно оттук. Тази идея се оказва толкова жизнена, че в XVIII-XIX в. довежда до либералното за времето си схващане за представителна демокрация. Схващане, което днес бива атакувано от различни страни (а нима не е било атакувано и от опасни популизми, тирании и тоталитаризми през 30-те години на страшния XX в.?) и което по парадоксален начин вече носи белезите на благороден и разумен консерватизъм. Сложният контрол над властта, споделянето и съучастието в нея като

вид задължение, едновременно предпазна мярка и въпрос на чест – ето може би най-ценния урок на Великата харта на свободите, заради която храбрите барони са рискували всичко.

Една от причините за съставянето и приемането на Хартата е посочена в преамбюла ѝ: „заради Божията чест“. Това е нещо повече от клише; свободата на Църквата в Англия, спазването на законите и обичаите от страна на краля, помазан по Божия милост – това са въпроси, около които в завоеваната от нормандците страна цари напрежение още откак архиепископ Стиганд е отказал да коронова Уилям, победителя при Хейстингс. За идеала на Божията чест загива най-почитаният английски мъченик – св. архиепископ Томас Бекет, ръкоположен и убит по желание на Хенри II, създателя на англо-анжуйската империя (и този конфликт на силни личности е великолепно демонстриран в прекрасната пиеса „Бекет или Божията чест“ на Жан Ануи, защото Англия вдъхновява Франция по много начини). В епохата на нормандското завоевание архиепископите на Кентърбъри обикновено са забележителни личности – от упорития защитник на старата уесекска династия Стиганд, през интелектуалци като предсхоластик св. Анселм от

Аоста, оказал огромно влияние на западния свят и застъпниците на реда и закона като св. Томас и Стивън Лангтън, тези прелати стоят в основата на историята на идеите на европейското Средновековие и наистина правят чест на Бога, а и на страната си.

В края на това есе върху Хартата идва ред на една неизбежна бележка от чисто исторически характер. Патосът на целия документ е потвърждаването на предполагаемо вече съществуващи, осветени от традицията, „естествени“, както казахме, права или „стари свободи“ както е средновековният термин, така уместно припомним от Доминик Бартелеми. Само че докато на континента „старите свободи“ стоят в основата на хаос и безвластие, то в Англия те поставят началото на един вече предмодерен, разбираем за нас правов ред, свързан с върховенство на предвидимия писан закон. Тъкмо битката при Бувин на 27 юли 1214, когато Филип II Френски разбива крал Джон, позволява на английските барони да изискат тези „стари“, а всъщност съвсем нови свободи от своя надвит суверен. Същата битка превръща Филип във „Филип Август“, в „император в своето кралство“ и разширява домена на френските Капетинги с Нормандия и Анжу. Заради загубата на тези

провинции след поражението Джон е наречен „Безземни“. Именно Бувин е точката, от която започва далечното развитие не само на уестминстърската система, но и на бъдещия френски абсолютизъм. Точно когато властта на дотогава могъщия английски крал е поставена под въпрос, авторитетът на френския монарх започва възхода си след период на почти пълна дезинтеграция. Английските и британските монарси преминават през граждански войни, детронации, убийства и изгнание, но Короната и досега дефинира законността в Обединеното кралство. Докато Франция, някога много поосезаемо монархическа от островната си съседка, сега е република, чиито основни идеи за свобода, равенство и братство са косвено повлияни именно от далечните резултати на битката при Бувин и последвалото я драматично подписване на Великата харта. В крайна сметка – кой спечели сражението? Искане ни се да можем да кажем: свободата.

*Манол Глишев,
София, 15-20 юни 2015*